

ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΙΝΗΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ.

Ἐπορίαν ἀξιόν φαίνεται, ὅτι οἱ ἐν παντί εἶδει τοῦ ἐπιστητοῦ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας διαπρέψαντες Ἕλληνες δὲν ἀπέδειξαν ἑαυτοὺς πρότυπον τοῖς ἄλλοις λαοῖς καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ καὶ τῇ ἀσκήσει τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Παρὰ τῶν ἰδίων φιλοσόφων καὶ τῶν νομοθετῶν πολλὰς καὶ καλὰς οἱ Ἕλληνες ἐδιδάχθησαν γνώσεις πολιτικὰς, αἵτινες καὶ σήμερον ὑπολαμβάνονται κρηπίς καὶ θεμέλιον τῶν εὐνομούμενων πολιτειῶν· τί παθόντες λοιπὸν δὲν ἠυμοίρησαν αὐτοὶ νὰ καταστήσωσιν εἶδος πολιτείας τοιοῦτον, οἷον νὰ πορίζη αὐτοῖς εἰρήνην καὶ εὐδαιμονίαν, οὐδὲ ἔμχθον νὰ προαποσοβῶσιν ἢ νὰ διαλύωσι τὰς ἐμφυλίους ἔριδας, ὅπως μὴ ἀπολέσωσι τὴν ἑαυτῶν ἐλευθερίαν; Παρὰ μὲν τῶν φιλοσόφων ἤκουον, ὅτι μόνιμος καὶ διαρκῆς ἀποβάνει ἡ πολιτεία ἐκείνη, ἐν ἣ ἡ μὲν μέση λεγομένη τῶν πολιτῶν τάξις ὑπάρχει πολυπληθεστέρα τῶν ἄλλων, τὸ δὲ κράτος καὶ τὴν ἐξουσίαν ἔχουσιν οὐχὶ οἱ ὀλιγάριθμοι δυνατοὶ καὶ πλούσιοι, οἱ φύσει εἰς τὴν κατάχρησιν τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου ἀποκλίνοντες, οὐδὲ πάλιν οἱ πολυάριθμοι πένητες, οἱ φθονοῦντες καὶ στασιάζοντες κατὰ τῶν πλουσίων, ἀλλ' οἱ τῆς μέσης τάξεως πολῖται, οἱ διὰ ταύτην αὐτῶν τὴν μεσότητα οὔτε τοῖς πλουσίοις φθονοῦντες, οὔτε τῶν πενήτων καταφρονοῦντες, καὶ οὔτε τὸν φθόνον τῶν πενήτων αὐτοὶ πάλιν φοβούμενοι, οὔτε τῶν πλουσίων τὴν καταφρόνησιν. Οὐχὶ διάφορα ἐδιδάσκοντο παρὰ τῶν ποιητῶν· ὁ μὲν Εὐριπίδης ¹⁾ ἐκήρυττεν, ὅτι μόνη ἡ μέση τάξις διασώζει τὴν εὐνομίαν καὶ εὐνομίαν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας,

¹⁾ Ἰκέτ. 238—241.

τρεις γάρ πολιτῶν μερίδες· οἱ μὲν ὄλβιοι
ἀνωφελεῖς τε πλειόνων τ' ἐρωσ' αἰί·
οἱ δ' οὐκ ἔχοντες καὶ σπανίζοντες βίου
δεινοί· νέμοντες τῷ φθόνῳ πλεῖον μέρος,
εἰς τοὺς ἔχοντας κέντρ' ἀφιάσιν κακά,
γλώσση πονηρῶν προστατῶν φηλούμενοι·
τριῶν δὲ μοιρῶν ἢ ἂν μέσωσ' σώζει πόλεις,
κόσμον φυλάσσουσ' ὄν τιν' ἂν τάξῃ πόλις.

Ἄλλος δὲ ποιητὴς κωμικὸς ἀστεῖως παρέβαλε τὰς δύο ἄκρας μερίδας τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν πρὸς δύο γυναῖκα πονηρά, ὑφ' ὧν ἐμεθύσθησαν μὲν αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι, ἔστρεψαν δὲ οἱ πολῖται τὰ ἔπλα ἐναντίον ἀλλήλων, ἀφ' οὗ ἤδη καταβαλόντες τοὺς πολεμίους ἔθυσαν ὑπὲρ τῆς νίκης κοινὴν θυσίαν εὐχαριστήριον, τὰ Ἐλευθερία·

κάππει' ἀπ' ἐκείνης τῆς θυσίας διέφθορεν
αὐτὰς ξενίζουσ' ἡμέραν ἕξ ἡμέρας
Ἄβουλία, κατέχουσα πολὺν ἤδη χρόνον.
Γυναῖκε δ' αὐτὰς δύο ἑταράττετόν τινα
αἰί συνοῦσαι· Δημοκρατία θατέρᾳ
ὄνομ' ἐστὶ, τῇ δ' Ἀριστοκρατία θατέρᾳ,
δι' ἧς παρωνήκασιν ἤδη πολλάκις ¹⁾.

Παρὰ πάσας ὅμως φιλοσόφων καὶ ποιητῶν τὰς νοθεσίας, οἱ Ἕλληνες δὲν ἔφραξαν τὰ ὦτα πρὸς τὰς εἰσηγήσεις ἀχρείων δημαγωγῶν, οἵτινες κατὰ τὸ ἴδιον συμφέρον ἐπώλουν αὐτοὺς ὅτε μὲν πρὸς τὸ ἕτερον τῶν γυναιῶν, ὅτε δὲ πρὸς τὸ ἕτερον· ὑπὸ τοιούτων δὲ Κιρκῶν συνεχῶς φαρμακευόμενοι οἱ τέως τῆς ἐλευθερίας ὑπερμαχήσαντες μετεποιήθησαν εἰς κτήνη, ὅτε μὲν ὑπὸ τῆς πλεονεξίας τῶν ὀλίγων ἀριστοκρατικῶν ἐνοχλούμενα, ὅτε δὲ ὑπὸ τῆς δημοκρατικῆς ἀναρχίας κατατρυχόμενα, ἀχρις οὗ ἐδουλώθησαν ὑπὸ τοιούτων τυράννων, οἷους οὐδὲ δούλους θὰ κατεδέχοντο νὰ προσλάβωσι τὸ πρόσθιον, ὅτε δηλαδὴ ἐθριάμβευον κατὰ τῶν βαρβάρων. Θέμα λοιπὸν σπουδαιότατον πρόκειται ἐνθάδε νὰ ἀκριβωθῇ τόδε· ἂν μὲν οἱ Ἕλληνες ἔσχον τὴν δύναμιν ἀπλῶς, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν θέλησιν νὰ ἀποσοβήσωσι τοιαύτην τῆς τύχης μεταβολὴν, ἔπαθον ἄξια τῆς ἑαυτῶν ἀβουλίας· ἂν τοὐναντίον τὸ δυστύχημα ἦτο ἀναπόδραστον, ἐπαίνου μὲν ἄξιοι φαίνονται δι' ὅσα κατώρθωσαν πολλὰ

¹⁾ Ἡνίοχ. παρὰ Στοβ. σ. 241.

καὶ μεγάλα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἡμερώσεως καθόλου καὶ τῆς προκοπῆς εἰς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀπολογίαν δὲ ἔσων ἠμέλησαν ἀγαθῶν ἔχουσιν αὐτὴν τὴν ἀδυναμίαν τοῦ πράξει ὅ,τι δὲν ἦτο εἰσέτι δυνατόν νὰ πραχθῆ διὰ πλείους αἰτίας, ἅς ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φιλοσοφίας χειραγωγούμενος ὁ Κοραῆς ἐξιχνεύει ἐν ταῖς ἐπομέναις παραγράφοις μετὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ γλαφυρίας καὶ πιθανότητος τοῦ λόγου.

Κατ' εὐστοχόν τινα μεταφορὰν ἐκλήθη ἡ Φιλοσοφία θήρα τῆς ἀληθείας· ἀλλ' οἱ κυρίως κυνηγέται καὶ οἱ τῆς ἀληθείας θηραταὶ ἐν τισὶ μὲν ὁμοιάζουσιν, ἐν τισὶ δὲ καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων. Τῶν κυνηγετούντων οἱ μὲν πρότεροι ἐπὶ θήραν ἐξερχόμενοι ἀγρεύουσιν ὅσα πλεῖστα, οἱ μετὰ τούτους ὀλιγώτερα, οἱ δὲ ἔσχατοι ἢ ὀλίγιστα ἢ καὶ οὐδέν· τῶν θηρατῶν τῆς ἀληθείας τὸναντίον αἱ πρῶται θηρεύσεις εἶναι συνήθως κοπιωδέστεραι ἅμα καὶ ἀτυχέστεραι, διότι δυσεύρετοι καὶ δυσάλωτοι ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἀλήθειαι αὐταὶ καὶ τῶν ἀληθειῶν ἡ συνάφεια· ἐπὶ πολλῶν περιπτώσεων λ.χ. ἑκατονταετηρίδες ὄλαι ἐδέησε νὰ παρέλθωσιν ἄχρις οὗ ἀνακαλυφθῆ ἀλήθεια συγγενῆς πρὸς ἑτέραν ἤδη γνωστήν. Ὡς οὖν τοσοῦτους ὅμως καὶ τοιοῦτους πόνους δὲν ἰσχύει νὰ ὑποστῆ εἷς ἀνὴρ μόνος, ἀνευ πλειόνων τῆς ἀληθείας συνεργαστῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ὀλιγότης τῶν πάλαι ἐν Ἑλλάδι σοφῶν, ὧν ὁ μὲν ἀριθμὸς δὲν ὑπερέβαινε τοὺς ἑπτὰ, ἡ δὲ σοφία συνεκεφαλαιοῦτο εἰς ἑπτὰ ἀποφθέγματα. Τελευταῖον καὶ οἱ ὀλιγάριθμοι φιλόσοφοι κατέστησαν ὀκνηρότεροι περί τε τὴν ἔρευναν καὶ τὴν διδασχὴν, διότι πολλάκις αἱ ὑπὸ τούτων ἀνευρισκόμεναι ἀλήθειαι ἢ ἀκατάληπτοι μένουσαι ἠκούοντο μετ' ἀδιαφορίας, ἢ κατανοούμεναι ἐδιώκοντο ὡς ἐπιβλαβεῖς εἰς τὰ συμφέροντα ἀμαθῶν καὶ προκατειλημμένων ἀκροατῶν· οὐδὲν παράδοξον ἐπομένως, ὅτι ἀπέστησαν τοῦ ἔργου, οἱ μὲν διὰ μικροψυχίαν, οἱ δὲ δι' ἀγανάκτησιν ἀναφωνοῦντες «τί δεῖ φρονεῖν ἐν πολλοῖς μεμηγόσιν»;

Ἀπὸ τῆς μανίας ταύτης μετὰ μακρὸν χρόνον καὶ μακροτέραν διδασκάλων διαδοχὴν πρῶτος ἐπειράθη νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς Ἕλληνας ὀ τῆς ἀληθείας πρωτομάρτυς Σωκράτης, εἰς τοῦτο ὀρμηθεὶς ἐκ τῆς παρατηρήσεως δύο κακῶν. Πρῶτον μὲν ἐπὶ Σωκράτους ἐταράσσετο σύμπασα ἡ Ἑλλάς· ἦτο δὲ ἡ ταραχὴ πρόδρομος τῆς δουλείας, ἣν ἐπετάχυναν οἱ τῆς ἀληθείας, τῆς ἀρετῆς, τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς πατρίδος πολέμιοι σοφισταὶ καὶ δημαγωγοί· εἶτα δὲ ἠσυχολοῦντο οἱ σοφοὶ περὶ τὰ μετέωρα καὶ τὴν φύσιν καὶ γένεσιν τῶν ὄντων, περὶ τὸ ἔμφυχον καὶ

τὸ σφαιροειδὲς τοῦ κόσμου, στηριζόμενοι οὐχὶ εἰς παρατηρήσεις ἀκριβεῖς καὶ εἰς πειράματα πολυειδῆ, ἀλλ' εἰς νηπιώδεις καὶ καταγελάστους τῆς φαντασίας παιδιάς, ἐφ' ᾧ καὶ εὐλόγως ἐφέχθησαν «ὡς περὶ μὲν τοῦ κόσμου πολυπραγμονοῦντες, περὶ δὲ τῆς ἑαυτῶν ἀκοσμίας οὐ φροντίζοντες». Ἀντὶ τοιούτων ματαίων ἐρευνητῶν συνέστησεν ὁ Σωκράτης πολλῇ ὠφελιμωτέραν τῆν πολιτικὴν ἐπιστήμην, ἥτις ἐπιζητεῖ τοιαύτην τινὰ τῶν ἀνθρώπων συμβίωσιν, ὥστε νὰ παύωσι τὰς κατ' ἀλλήλων ἀδικίας καὶ τὰς ἐμφυλίους ἐριδας, νὰ ἀπολαύωσι δὲ τῆς ἔσον περιζητήτου, τοσοῦτον καὶ δυσεπιτεύκτου εὐδαιμονίας. Ἐν τῇ ὀνόματι δὲ τῆς πολιτικῆς, οἷοιεν πρακτικοῦ τῆς ἐπιστήμης μέρος, συμπεριέλαβε καὶ τὸ μέρος τὸ θεωρητικόν, ἥτοι τὴν Ἠθικὴν, ἣν εὐλόγως ἐκήρυττεν ἀναπόσπαστον ἐκείνης, καθ' ὅσον ἄνθρωποι μὲν κακοήθεις οὐδέποτε συγκροτοῦσι πολιτείαν ὀρθήν, πολιτεία δὲ διεστραμμένη πάντοτε φθείρει καὶ τὰ χρηστότατα τῶν ἠθῶν. Ἐπὶ Σωκράτους ἡ ἀμάθεια τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἤγαγε τὸν Πλάτωνα νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι «ἡ περὶ τὰ μέγιστα μέγιστη ἀγνοία αὕτη» ἦτο ἡ κυρία αἰτία τῆς ἀπωλείας τῶν ἐλληνίδων πόλεων· καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲ ὁ μαθητὴς Δικαίαρχος οὐχὶ ἀπεικότως διίσχυρίσατο, ὅτι αἱ διχόνοιαὶ καὶ αἱ στάσεις ἐφόνευσαν πολλῇ πλείους ἀνθρώπους ἢ σύμπαντα τοῦ θανάτου τὰ ἄλλα αἷτια, κατακλυσμοὶ, ἐπιδημίαι, ἐρημώσεις καὶ αἰφνίδιοι θηρίων ἐπιδρομαί. Δημοκρατικοὶ καὶ ὀλιγαρχικοὶ, οἱ μὲν δι' ἀπαιδευσίαν, οἱ δὲ διὰ κακὴν παιδείαν, κατεβύθισαν τὰς ἰδίας πατρίδας ὡς πλοῖα διολλύμενα ὑπὸ τῆς μοχθηρίας κυβερνητῶν καὶ ναυτῶν.

Ἡ ἀγνοία τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἐπεσκότισε κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας. Ἀληθεύει μὲν, ὅτι οἱ Ἕλληνες, ὅπως διασώσωσι τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ἠγωνίσαντο εὖ καὶ καλῶς πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὅπως δὲ διατηρήσωσιν αὐτὴν ἔστρεψαν ἔπειτα τὰ ἔπλα ἐναντὶον ἀλλήλων· ἀλλ' οὐχ ἤττον ἀληθεύει, ὅτι ἀκριβῆ τῆς ἐλευθερίας ἰδέαν οὔτε πρότερον συνέλαβον, οὔτε ὕστερον, καὶ ὁ λόγος προφανής. Τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτα ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι ἔχουσιν ἐμφυτον, ὀλίγιστοι δὲ ἐπίστανται τίς ἡ οὐσία τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας, τίνι τρόπῳ αὕτη ἐπιτυγχάνεται καὶ πῶς διαφυλάσσεται, διότι ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν φυσικοῦ καὶ δικαίου ἔρωτος δύο γεννῶνται ὀλέθρια πάθη, ἡ φιλαρχία καὶ ἡ πλεονεξία, ἅτινα οὔτε θεραπεύονται οὔτε κορέννυνται ἄνευ βλάβης τῆς τοῦ πλησίον ἐλευθερίας. Δύναμις καὶ πλοῦτος, φιλοτιμία καὶ φιλοχρηματία εἶναι

δύο ἔπλα, ἃ τινὰ ὀλίγιστοι μεταχειρίζονται ἄνευ βλάβης ἑαυτῶν τε καὶ τῶν ἄλλων. Κατὰ μὲν τὸν Σταγειρίτην «ἀπειρός ἢ τῆς ἐπιθυμίας φύσις, ἥς πρὸς τὴν ἀναπλήρωσιν οἱ πολλοὶ ζῶσιν»: ἢ τοῦ πλούτου ἀφθονία, ἀντὶ τοῦ σβέσαι, ἐξέπτει ἐπὶ μᾶλλον τὴν τούτου δίψαν, διὰ παντὸς δὲ ἐπιζητεῖ ἄδικα μέσα πλουτισμοῦ· κατὰ δὲ τὸν Πλάτωνα ὁ τηλικαύτην κτησάμενος δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ὥστε νὰ ποιῇ ἀκωλύτως ὅ,τι θέλει καὶ βούλεται, τῶν ἀδυνάτων εἶναι νὰ μὴ βιάσῃ καὶ τοὺς ἄλλους ἵνα ποιῶσι τὸ θέλημα αὐτοῦ· «χαλεπὸν ἐν μεγάλῃ ἐξουσίᾳ τοῦ ἀδικεῖν γενόμενον δικαίως διαβιῶναι». Τὴν ὀλεθρίαν ταύτην δεσποτικὴν διάθεσιν μόνῃ ἢ ἐκ παιδῶν χρηστὴ ἀγωγή καὶ παιδεία ἰσχύει νὰ ἐκριζώσῃ ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων λοιπὸν δέον νὰ διδάσκωνται πάντες «ὅτι μόνον μόνιμον τὸ κατ' ἀξίαν ἴσον καὶ τὸ ἔχειν τὰ αὐτῶν», τουτέστιν ἡ μόνιμος ἐλευθερία στηρίζεται εἰς τοιαύτην τινὰ τῶν πολιτῶν δικαιοσύνην καὶ ἰσότητα, ἐξ ἧς νὰ ἀπολαμβάνῃ ἕκαστος μηδὲν πλεόν, μηδὲν μείον ἢ τὸ προσήκον, καὶ ὅτι ὁ τῆς ἐλευθερίας ἐραστὴς δὲν ὁμοιάζει πρὸς τοὺς κοινούς ἄλλων πραγμάτων ἐραστὰς, καθ' ὅσον τούτων μὲν ὁ ἔριος διατελεῖ ἀχώριστος ἀπὸ τῆς ζηλοτυπίας, ὁ δὲ τὴν ἐλευθερίαν ἀγαπῶν ὅσῳ πλείους προσπορίζεται συνεργαστὰς, τοσοῦτῳ πλείους προσκτάται συμφύλακας αὐτῆς, τοσοῦτῳ δ' ὀλιγώτερον κινδυνεύει νὰ ἀπολέσῃ αὐτήν. Οὐ μόνον δὲ τῶν συμπολιτῶν ἀπάντων καὶ τῆς πατρίδος ὅλης, ἀλλὰ καὶ σύμπαντος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τὴν ἐλευθερίαν ὀφείλει νὰ ποθῇ ὡς ἀληθοῦς κοσμοπολίτης, καθάπερ διετείνετο ὁ φίλος τῆς ἰσονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ὑπηκόων· αἰεὶ αὐτοκράτωρ «πόλις καὶ πατρίς ὡς μὲν Ἄντωνίνῳ μοι ἢ Ρώμῃ, ὡς δὲ ἀνθρώπῳ ὁ κόσμος».

Πρῶτος λόγος, δι' ὃν αἱ σωτηριώδεις αὗται ἀλήθειαι οὔτε ἐδιδάσκοντο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, οὔτε ἐνοοῦντο ἐν Ἑλλάδι, εἶναι ὅτι παρὰ πᾶσι τοῖς Ἑλλησιν ὀλεθρία ἐπεκράτει πρόληψις, καθ' ἣν αὐτὴ ἢ φύσις, ὡς γενναῖοι πυγμαίους καὶ γίγαντας, οὔτῳ γενναῖοι δούλους μὲν τοὺς βαρβάρους, δεσπότας δὲ τοὺς Ἑλληνας. Τὴν πρόληψιν δὲ, ἣν ἐθνήλαζον μὲν ἅμα τῷ μητρικῷ γάλακτι, ἤκουον δὲ κηρυττομένην ὑπὸ τῶν τὴν εὐνομίαν ἐπαινούντων ἀπὸ σκηνῆς ποιητῶν,

βαρβάρων δ' Ἑλληνας εἶκος ἄρχειν, ἀλλ' οὐ βαρβάρους,
μητρὸν, Ἑλλήνων· τὸ μὲν γὰρ δοῦλον, οἱ δ' ἐλεύθεροι·¹⁾

¹⁾ Εὐρ. Ἰφιγ. ἐν Ἀδλ. 1400.

ἐπέρρωσε καὶ τῶν βαρβάρων ἐθνῶν ἢ ἀγριότης, ἣν ἱερὸν καθήκον ὑπελάμβανον οἱ Ἕλληνες νὰ διώκωσιν ἀπηνῶς· τούτου δ' ἔνεκεν ἐν Κρήτῃ, Λακεδαίμονι καὶ ἄλλοι οἱ νόμοι καὶ ἡ τῶν νέων ἀγωγή ἀπέβλεπον εἰς τοῦ πολέμου τὰς τέχνας μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἀσκήσιν ἄλλων ἀρετῶν, προσηγορεύετο δὲ ἀρετὴ μὲν ἢ περὶ τὰ πολεμικὰ ἱκανότης, ἀγαθὸς δὲ ὁ ἀνδρεῖος, κακὸς δὲ ὁ ἀνανδρος. Ἐνταῦθα ἡ Πολιτικὴ συγχέεται τῇ Δεσποτικῇ, διότι ἄνθρωποι, οὐδαμῶς ἀνεχόμενοι νὰ δεσπόζωνται ὑπὸ τῶν ἰδίων συμπολιτῶν, δὲν αἰσχύνονται νὰ δεσπόζωσιν αὐτοὶ τῶν ἄλλων ἀδίκως. Μορφῆς οὐ μικρᾶς ἀξιοὶ φαίνονται οἱ Ἕλληνες οὐχὶ ὡς μισήσαντες τὰ θηριώδη τῶν βαρβάρων ἦθη, ἀλλ' ὡς προσενεχθέντες μετὰ τὴν νίκην πρὸς τοὺς βαρβάρους οἶονεὶ πρὸς ἄλογα θηρία, ἀνεπίδεκτα ἡμερώσεως καὶ πολιτισμοῦ. Οὐ μόνον κτήνη, ἀγροὶ, οἰκίαι, ἀλλὰ καὶ τὰ σώματα τῶν ἠττημένων ἐγίνοντο κτῆμα τοῦ νικητοῦ, ὅστις ἐφείδετο τῆς ζωῆς τούτων δι' ἓν λόγον ἐφείδετο καὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν κτηνῶν, ὅπως δηλαδὴ πλείους καὶ μακροτέρας ἐξ αὐτῶν ἀρύηται τὰς ὠφελείας. Εἰς τοὺς Ἕλληνας οὐδέποτε ἐγένετο ἔγνοια, ὅτι ὁ νικητὴς τοσοῦτον μόνον ἔχει δικαίωμα νὰ βλάπτῃ τοὺς ὑπεναντίους, ὅσον ἀρκεῖ ἵνα μὴ βλάπτηται αὐτὸς, καὶ ὅτι τὸ πλεόν τούτου, ἀπάνθρωπον ἄμα ὄν καὶ παρὰ φύσιν, παρατείνει τὴν ἔχθραν, τὴν μνησικακίαν καὶ τὴν φιλέκδικον ὀρμὴν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ δεδουλωμένου, ὅστις εὐθετον μόνον ἐπιζητεῖ καιρὸν ἵνα ἐπιπέσῃ κατὰ τοῦ δεσπότου τοσοῦτω βιαιότερον, ὅσω μακρότερον ἔπασχε σιωπῶν. Τούτου μαρτύριον τραγὸν παρέχουσιν αἱ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι συχναὶ τῶν δούλων ἐπαναστάσεις καὶ αἱ κατόπιν ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ ἐνσκήψασαι δυστυχίαι διὰ τὴν ἀνομίαν τῆς δουλώσεως. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἀξίον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐν μὲν τῇ ἀρχαιότητι οὔτε ὁ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ἦτο ἀπηλλαγμένος τῆς προμνημονευθείσης προλήψεως περὶ τῶν φύσει δούλων καὶ τῶν φύσει ἐλευθέρων, οὔτε ἄλλοι μετὰ τοῦτον περιφανεῖς Ἕλληνες, οἵτινες ἐν σπουδῇ ἀπηνουῦντο τοῖς δούλοις καὶ αὐτὴν τὴν δύναμιν τοῦ λογίζεσθαι· ἐνιαχοῦ τῆς Ἀμερικῆς τὸναντίον οἱ πολῖται δὲν ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἀγρίων γειτόνων, ἀν μὴ πρότερον ἠδικουῦντο ὅπωςδὴποτε ὑπὸ τούτων· καὶ νικῶντες δὲ, οὐδαμῶς ὑπεδούλουν, ἀλλ' ἐχορήγουν αὐτοῖς σκεύη γεωργικὰ καὶ σπέρματα, ἐγκαινίζοντες οὕτω τὴν βάσιν τοῦ πολιτισμοῦ γεωργίαν.

Εἰς τὴν ἀνομον δουλώσιν καὶ εἰς τὴν ἀναστολὴν πάσης προσόδου κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς μέγα συνεβάλλετ' ἢ τε πληθὺς καὶ μικρότης

τῶν πολιτειῶν, ἢ τῶν πολιτῶν διχοτομία καὶ διχόνοια, καὶ ἡ τούτων ἀποχὴ ἀπὸ παντὸς ἐπιτηδεύματος πλουτοφόρου. Μέχρι τοῦ Φιλίππου ἡ Ἑλλάς ἦτο κατακεκερματισμένη εἰς πλείους πολιτείας μικρὰς, αὐτονόμους καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους· οἱ δ' ἐν ἐκάστη τούτων πολῖται, ἐξ ἀνάγκης εὐάριθμοι ὄντες καὶ μόνον εἰς τὰ πολιτικὰ ἐπαγγέλματα καὶ τὰς ἐλευθερίου τέχνας ἀσχολούμενοι, εἶχον χρεῖαν δούλων χάριν τῆς γεωργίας καὶ τῶν σπουδαιωτάτων ἐκείνων τεχνῶν, ἃς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς καλὰς ἀπεκάλουν βαναύσους. Καὶ ἐνταῦθα δὲ παράδοξον φαίνεται, ὅτι παρεγνώρισαν τὴν ἐκ τῆς γεωργίας καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῆς τεχνῶν ὠφέλειαν αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ Ἕλληνες, οἱ τὴν θεὰν Δήμητρα Θεσμ.οφόρον προσαγορεύσαντες. Διὰ ταύτην δὲ τῶν λεγομένων βαναύσων τεχνῶν τὴν καταφρόνησιν οἱ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀργοῦντες πολῖται διηροῦντο εἰς δύο μόνον πολεμίας ἀλλήλαις τάξεις, τὴν τῶν λίαν πλουσίων καὶ τῶν λίαν πενήτων, ἄνευ τῆς παῶν βελτίστης μέσης τάξεως, ἣτις μόνη ἰσχύει νὰ σώξῃ εἰρήνην καὶ πολιτείαν, διότι μόνη εἶναι «ράστη τῷ λόγῳ πειθαρχεῖν». Οὕτω δὲ οἱ μὲν πένητες, ἀντὶ τοῦ ὁμοιοεῖν τοῖς πλουσίοις, προέδιδον τῆς πατρίδος τὴν ἐλευθερίαν τοῖς Ἀθηναίοις, προσκαλοῦντες τούτους ἵνα καταλύωσι τὰς ὀλιγαρχίας· οἱ δὲ πλούσιοι πάλιν ἐδούλουν αὐτοὶ πρῶτοι ἑαυτοὺς προσκαλοῦντες τοὺς Λακεδαιμονίους ἵνα καταλύωσι τὰς δημοκρατίας καὶ δὴ μετὰ φθορᾶς τῆς πολιτείας τοσοῦτω αἰσχροτέρως, ὅσω βαρύτερος καθίστατο ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ζυγός. Οἴκοθεν δὲ νοεῖται, ὅτι ἐπηύξανον τὰς πολιτικὰς ταραχὰς καὶ οἱ τέως βαναυσουργοὶ, καταφρονούμενοι καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο πάνυ δυσμενῶς πρὸς τὸ πολίτευμα διακείμενοι· οὗτοι δὲ, ἅμα πλουτήσαντες, παρεισέφρουν εἰς τὴν πολιτείαν, προσήρχοντο εἰς τὴν μερίδα τῶν ὀλιγαρχικῶν, ὧν ἐκέκτηντο τὴν πλεονεξίαν μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν παιδείαν, καὶ ἀπειργάζοντο ἔτι βαρύτερον τὸν τῆς ὀλιγαρχίας ζυγόν. Ἡ οἴκτρα αὕτη εἰκὼν καθίσταται πλήρης, ὅταν εἰς τὰς ἐμφυλίους ἔριδας προστεθῶσιν οἱ πόλεμοι οἱ ἐξωτερικοὶ, οἱ ἐν τοιαύτῃ πολιτικῇ καταστάσει πολλῶ συχνότεροι ὄντες ἢ ἐν πολιτεῖαις εὐνομουμέναις. Ἀπόλεμος κατὰ τὸν Πίνδαρον εἶναι μόνη ἡ Εὐνομία· ἐκεῖναι δὲ μόνον αἱ πολιτεῖαι εὐνομοῦνται, ἐν αἷς πολλὴ καὶ μεγάλη ἀκμάζει ἡ μέση τῶν πολιτῶν τάξις· τούτου ἕνεκα ἀποφαίνεται ὁ Ἀριστοτέλης «πειρᾶσθαι τὸ μέσον αὔξειν· τοῦτο γὰρ διαλύει τὰς διὰ τὴν ἀνισότητά στάσεις» καὶ πάλιν «αἱ μεγάλαι πόλεις ἀστασιαστότεραι. . . . ὅτι πολὺ τὸ μέσον· ἐν δὲ ταῖς μικραῖς ῥᾶδιόν τε διαλαβεῖν εἰς δύο πάντας, ὥστε μηθὲν

καταλιπεῖν μέσον». Ἐν ταῖς μικραῖς λοιπὸν καὶ στασιαζούσαις πολιτεῖαις ἅπαντες διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κακοῦ ἐγένοντο φιλοπόλεμοι· οἱ μὲν πένητες ἐπεζήτουν πολέμους, ἐξ ὧν γὰρ καρπωθῶσί τινα ὠφέλειαν, οἱ δὲ ὀλιγαρχικοὶ, καθάπερ ἀλλαχοῦ οἱ δεσπότες, ἐξήπτον πολέμους ὅπως ἀπαλλαγῶσι τῆς παρὰ τῶν πενήτων διοχλήσεως.

Ἐριδες ἐμφύλια καὶ πόλεμοι ἐξωτερικοὶ ἀπεδείκνυον κακοδαίμονας μὲν πάσας καθόλου τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας, κακοδαιμονεστάτας δὲ ἐκεῖνας, αἵ τινες κατ' ἐξοχὴν ἤσκουν τὰς τέχνας τὰς πολεμικάς· ἐνταῦθα οἱ πολῖται διὰ τῆς καθ' ἡμέραν χρήσεως τῶν ὅπλων ἄγριοι καὶ θηριώδεις καθιστάμενοι, ὁσάκις μὴ ἐπολέμουν πρὸς βαρβάρους, ἔστρεφον τὰ ὅπλα κατὰ γειτόνων καὶ ὁμοφύλων· καὶ ἐμεγαλύνοντο μὲν ὡς ἦρωες ἐν ὥρᾳ πολέμου, ἔζων δὲ ἐν εἰρήνῃ ὡς ἀνδράποδα, τυραννόμενοι ὑπὸ τῶν στρατηγῶν, οὓς αὐτοὶ πρόσθεν εἶχον ἐκλέξῃ καὶ οἷς ἐπειθάρχουν πολεμοῦντες. Ἔτερον δυστύχημα τῶν φιλοπολέμων πόλεων ἦτο καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν αὐταῖς μάλιστα ἐγεννῶντο οἱ πολῖται οἱ στασιασταί, οἱ ταρασσόντες μὲν τὴν ἡσυχίαν τῶν ἄλλων πόλεων, μεταφέροντες δὲ τὴν ταραχὴν καὶ εἰς τὰς ἑαυτῶν κατρίδας· τούτου ἕνεκεν αἱ πλείους τῶν πολιτικῶν ταραχῶν ἐν Ἑλλάδι συνέβησαν μετὰ πολέμους ἐξωτερικούς, διότι ὁσάκις ἠρίστευον οἱ ἐπίσημοι τῶν πολιτῶν, ὑποστρέφοντες εἰς τὰ ἴδια, μετέβαλον τὸ πολίτευμα εἰς ὀλιγαρχικόν· ὁσάκις δ' ἠρίστευον οἱ δημοτικοὶ ἐπαγίουσαν παντὶ τρόπῳ τὸ πολίτευμα τὸ δημοκρατικόν.

Μέγα πρόσκομμα εἰς τὴν πολιτικὴν ἀγωγὴν παρενέβαλλε καὶ ἡ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δουλείας περαιτέρω διαφθορὰ τῶν ἠθῶν. Ἐν παντὶ ἑλληνικῇ δικαστηρίῳ ἀρχοῦσα ὑπελαμβάνετο ἡ διὰ στόματος μαρτυρία τῶν κυρίως πολιτῶν, οἱ δοῦλοι τὸναντίον ἐβασανίζοντο ὅπως ἐξαγορεύσωσι τὴν ἀλήθειαν. Διὰ τὴν πρὸς τοὺς Εἰλωτας σκληρότητα τῶν Σπαρτιατῶν προήλθεν ἡ παροιμία «ἐν Λακεδαίμονι καὶ τὸν δοῦλον μάλιστα δοῦλον». Καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων ἡμερώτατοι ὁμολογούμενοι Ἀθηναῖοι ἔστρεφον ἐν ταῖς ψυχαῖς τὴν ἀδικίαν, ἥτις φθείρει συνήθως καὶ δεσπότην καὶ δοῦλον, ἐκείνῳ μὲν τὴν τυραννικὴν ἐμψυτεύουσα βίαν, τούτῳ δὲ τὸν δόλον. Συνελόντι δ' εἰπεῖν μὴδὲν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπέσκηψαν δεινὰ ἐκ τῶν δουλικῶν πολέμων, οὓς προσκλήκει ἡ τῶν δεσποτῶν ἀπανθρωπία καὶ ἡ τῶν δούλων μνησιχχία. Ἀλλ' ὁ συχνότατα τοὺς ξένους ἀδικῶν ἀποβάλλει τέλος τὸ τῆς δικαιοσύνης αἴσθημα καὶ μεταφέρει τὴν ἀδικίαν ἐπὶ τοὺς ὁμοφύλους καὶ τοὺς

συμπολίτας. Τοιοῦτον δλέθριον παράδειγμα ἐδιδάσκοντο καθ' ἐκάστην κα οἱ Ἕλληνες καὶ τῶν Ἑλλήνων οἱ παῖδες, ἀνατροφεῖς καὶ παιδαγωγούς λαμβάνοντες αὐτοὺς τοὺς δούλους, ὧν τὰ ἤθη εἶχον προδιαφθείρη ἢ τε οἴκοθεν βαρβαρότης καὶ ἡ δουλεία. Τὴν φαύλην ταύτην τῶν Ἑλλήνων συνήθειαν ἤλεγξαν ἐμμέσως ὅτε Ἀριστοτέλης γράψας περὶ τῶν παιδίων «καὶ ὅπως ὅτι ἤκιστα μετὰ δούλων ἔσονται», καὶ ὁ Σωκράτης παρὰ Πλάτωνι ταπεινῶν τὴν περὶ εὐγενείας ἔπαρσιν τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ λέγων «σοὶ δ', ὦ Ἀλκιβιάδη, Περικλῆς ἐπέστησε παιδαγωγὸν τῶν οἰκετῶν τὸν ἀχρεϊστάτον ὑπὸ γήρωσ, Ζώπυρον τὸν Θραῖκα». Ἐκ τοιαύτης τῶν νέων ἀνατροφῆς οὔτε πολῖται χρηστοὶ γεννῶνται, οὔδὲ γεννώμενοι χρηστοὶ διαμένουσιν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τοιοῦτοι, ὡς ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ἀδιάλειπτα ἀδικίας παραδείγματα. Βάσις καὶ θεμέλιον τῆς πολιτείας, ἔλεγέ τις τῶν σοφῶν παρὰ Στοβαίῳ, εἶναι ἡ τῶν παιδίων ἀγωγή· ἀλλ' ὅμως τὴν μὲν τοῦ ἀγροῦ καλλιέργειαν παραδίδομεν ἀνδρὶ ἀξίῳ μιᾶς τοῦλάχιστον ἢ δύο μνῶν, τὴν δὲ τῶν παιδίων ἀγωγὴν ἀχρείοις Θραξίν ἢ Ἰλλυριοῖς· «Ἀρχὰ πολιτείας ἀπάσης νέων τροφά... καὶ τῷ μὲν φυτῷ πλέονος εἰώθαμες ἀξίον παρακαθιστάμεν καὶ τὸν ἐπιμελησόμενον, οὐ μείον ἢ δύο μνᾶν ἀξίον· τοῖς δὲ νέοις Ἰλλυριὸν ἢ Θραῖκα οὐδενὸς ἀξίον». Ὅτι δὲ ἡ ἀδικία ἀπὸ τῶν δούλων ἐξηπλώθη καὶ ἐπὶ τοὺς ἐλευθέρους πολῖτας, περὶ τούτου πείθεται ὁ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰς δημηγορίας τῶν ρητόρων ἀναγινώσκων καὶ μανθάνων τίνα εἶχον ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης, πῶς ἔλυον τὰς διαφορὰς καὶ πῶς ἐτήρουν τὰς συνθήκας οἱ Ἕλληνες καθόλου καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἰδιαιτέρως. Πολιτεῖαι Στρατοπέδου καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος Κρήτη καὶ Λακεδαίμων, διότι ἐν ἀμφοτέραις ἐδιδάσκοντο οἱ νέοι νὰ γίνωνται μαχηταὶ ἀγαθοὶ, οὐχὶ δὲ καὶ ἱκανοὶ νὰ διοικῶσι τὰς πόλεις καὶ συνδιαγῶσιν ἡμέρως καὶ πολιτικῶς πρὸς τοὺς ὅμοιους. Τῶν Σπαρτιατῶν τὴν ἀπανθρωπίαν μαρτυροῦσιν οἱ τε μεσσηνιακοὶ πόλεμοι καὶ ἡ λεγομένη Κρυπτία. Τὸ σπάνιον τῆς δικαιοσύνης ἐν Ἀθήναις ἐβεβαίωσαν οἱ πολῖται, στρέψαντες ἐν τῷ θεάτρῳ τὰς ὄψεις ἐπὶ τὸν Ἀριστείδην, ὅτε ἀπηγγέλλετο ὁ παρὰ τοῦ Αἰσχύλου ἔπαινος τοῦ μάντεως Ἀμφικράου. Οἱ αὐτοὶ δὲ ἡμεροὶ καλούμενοι καὶ φιλοικτίρμονες Ἀθηναῖοι οὐ μόνον δίκαιον ἔργον καὶ δημοτικὸν ὑπέλαβον τῶν δούλων τὰς βασάνους, ἀλλὰ καὶ νῆσον ἐλευθέραν καὶ πολυάνθρωπον ἠρήμωσαν, τὴν Μῆλον, σφάζαντες τοὺς νέους καὶ ἐξανδραποδίσαντες γυναῖκας καὶ παιδία, οὐδαμῶς ἀίσχυνθέντες νὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι τὴν δικαιοσύνην φυλάσσουν ἐξ

ανάγκης άνθρωποι ἰσοδύναμοι, ἀλλ' ὅταν ὁ ἕτερος ὑπάρχη ἀσθενέστερος, δέον νὰ ποιῇ τὸ ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου προστατιζόμενον· «δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται, δυνατὰ δὲ οἱ προὔχοντες πράσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ξυγχωροῦσιν (Θουκ. ε'. 89—112).

Ἐσχατον, οὐχὶ δὲ μικρότατον ἐμπόδιον πρὸς τελείωσιν τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ἦτο ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία, ἡ προσφυῶς λατρεία τοῦ Καλοῦ, οὐχὶ δὲ πάντοτε καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ προσαγορευθεῖσα. Ὀλίγιστοι ἦσαν οἱ ὁμολογοῦντες, ὅτι «ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων», οἱ δὲ πλείους ἀπεδέχοντο τὴν Εἰμαρμένην· ὀλίγιστοι ἐπρέσβευον τὸ ἐνιαῖον καὶ τὸ αἰὼνιον τῆς θεότητος, οἱ δὲ πλείους ἐτίμων παμπόλλους θεοὺς, διηρημένους μὲν εἰς τάξεις καὶ βαθμοὺς, παρέχοντας δὲ καθ' ἐκάστην παραδείγματα ἀνισότητος, διχονοίας, πολέμων, αἰσχροτήτων καὶ κακοθηθείας, ὡς μαρτυρεῖ ὅλη τοῦ Ὀμήρου ἢ Ἰλιάς καὶ ἢ ἐν Ὀδυσσεΐα σκηνῇ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἥφαίστου δεσμεύσεως Ἀρεως καὶ Ἀφροδίτης, καθ' ἣν ἀσβεστον γέλωτα οἱ θεοὶ γελῶντες ἀναφωνοῦσιν «οὐκ ἀρεῖα κακὰ ἔργα, κιχάνει τοι βραδὺς ὠκύν». Οἱ τοῖς μύθοις ἀπιστοῦντες εὐαριθμοὶ Ἕλληνες δὲν ἐτόλμων νὰ κηρύξωσι τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· οἱ δὲ πιστεύοντες καὶ αἰσχροὶ ποιοῦντες πρόχειρον εἶχον ἀπολογίαὶν τὸν μοιχεύοντα καὶ παρθένοὺς διαχορεύοντα καὶ παιδεραστοῦντα Δία, ἐπαναλαμβάνοντες τὸ ἀριστοφάνειον

μοιχὸς δ' ἦν τύχης ἀλοῦς, τὰ δ' ἀντερεῖς πρὸς αὐτὸν,
ὡς οὐδὲν ἠδίκησας· εἴτ' εἰς τὸν Δί' ἐπανενεγχεῖν,
κάκεινος ὡς ἤττων ἔρωτός ἐστι καὶ γυναικῶν.
Καίτοι σὺ, Ὀνητὸς ὢν, Θεοῦ πῶς μεῖζον ἂν δύναιο;

Ἐν τῇ Κρήτῃ μάλιστα κεφάλαιον τῶν πολιτικῶν νόμων ἦτο ἡ παιδεραστία, διότι ἐνταῦθα πρῶτον ἐπλάσθη ὁ περὶ Γανυμήδους μῦθος.

Μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν δεινῶν τούτων κωλυμάτων καὶ ἄλλων παραπλησίων κακῶν ζήτημα σπουδαῖον ἀναφύεται τότε· οἱ πάλαι νομοθέται, ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι οὐδαμῶς οὐδεμίαν ἀρά γε ἠδυνήθησαν νὰ ἐπινοήσωσι μηχανὴν θεραπείας, ἢ καὶ ἐπινοήσαντες οὐδὲν ὠφέλησαν;

Τοῦ μὲν Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος τὰ συγγράμματα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ Πολιτικά βρῖθουσι σωκρατικῶν περὶ ἰσότητος καὶ δικαιοσύνης ἀληθειῶν, δι' ὧν ἠδύναντο οἱ Ἕλληνες νὰ συντάξωσι πολιτικὴν κοινωνίαν εἰρηνικὴν καὶ ἀτάραχον· μόνον δὲ τῆς ἀρχαιότητος ἔλλειμμα ὁμολογεῖται ὅτι καὶ εὐρόντες δὲν ἠὲ μοίρησαν νὰ περισυναγάγωσιν εἰς

ἐν καὶ διασπείρωσιν ἀπανταχόσε τῆς Ἑλλάδος τὰς εὐρημένας ἀληθείας
Τὸ ἔλλειμμα ἐνόησε μὲν ὁ περινούστατος Ἀριστοτέλης, ἀλλ' οὔτε νὰ
ἀναπληρώσῃ ἠδυνήθη, οὔδ' οὔτε νὰ μαντεύσῃ τὸ μόνον τῆς ἀναπληρώσεως
μέσον, τὴν μετ' αἰῶνας ὀκτωκαίδεκα εὐρεθεῖσαν πολύτιμον καὶ πολυ-
καρπον τυπογραφίαν. Σχεδὸν ἀπασαὶ αἱ ἀλήθειαι, εἶπεν, ἀνεκαλύφθησαν
ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ· ἐκ τούτων ὅμως ἀλλαι μὲν δὲν συνήχθησαν εἰσέτι
εἰς ἓν σῶμα, ἵνα γίνωσι τοῖς πᾶσι γνωσταί, ἀλλὰς δὲ καὶ γνωσθείσας
δὲν μεταχειρίζονται οἱ ἄνθρωποι· «πάντα σχεδὸν εὐρηται μὲν, ἀλλὰ τὰ
μὲν οὐ συνήκται, τοῖς δ' οὐ χρῶνται γινώσκοντες». Καὶ τὸ μὲν πρῶτον,
ἦτοι τὸ ἀδύνατον τῆς τότε συναγωγῆς, ἀρκεῖ εἰς ἀπολογία αὐτῶν· περὶ
δὲ τοῦ δευτέρου, ἦτοι τῆς ἀμελείας τοῦ ἐπωφελεῖσθαι τὰ συνηγμένα, εἶναι
ἄρα γε τοσοῦτον ἀξιόμειπτοι οἱ ἀρχαῖοι, ἀφ' οὔ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις,
ὅποτε τέσσαρες ἤδη παρήλθον ἀπὸ τῆς εὐρέσεως τῆς τυπογραφίας αἰῶνες,
οὔδ' αὐτοὶ οἱ πεφωτισμένοι λαοὶ ἠρύσαντο πᾶσαν δυνατὴν ὠφέλειαν οὔτε ἐκ
τῶν περισυνηγμένων ἀρχαίων, οὔτε ἐκ τῶν κατόπιν εὐρημένων ἀληθειῶν;

Ὅπόσων μὲν ἀγαθῶν, τοῖς ἀρχαίοις ἀγνώστων, ἀπεδείχθη πρό-
ξενος ἢ τυπογραφία, ραδίως νοεῖ ἕκαστος ἀναλογιζόμενος τάδε· τοῦ
Ἀριστοτέλους τὰ Πολιτικά, ἀπογραφέντα ὑπὸ πέντε ἴσως ἢ δέκα μα-
θητῶν, ἔμενον ἀγνώστα πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος· οὗτοι δὲ πάλιν οἱ
μαθηταὶ ἠγγόουν τὰ ἀλλαχῶ συντασσόμενα ὑπ' ἄλλων φιλοσόφων πο-
νήματα· σήμερον τοῦναντίον ἐν τῷ παλαιῷ καὶ τῷ νέῳ κόσμῳ πρό-
κεινται μυριάδες ἀντιτύπων τῶν Πολιτικῶν· σήμερον εὐρεθεῖσά που ἀλή-
θειά τις μεταδίδεται ταχέως εἰς τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα διὰ τῆς
τυπογραφίας, τῶν ἐφημερίδων κ.λ.· σήμερον καὶ ὁ μὴ ἔχων πόρους νὰ
συντάξῃ ὅλην βίβλον παραδίδει τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν ἢ τὴν πείραν εἰς
σπουδαῖον σύγγραμμα περιοδικόν, ὥστε οὔδ' οὐδέ ψυχρὸν λογικῆς τροφῆς ἀφα-
νίζεται ἐκ τῆς τραπέζης τῆς φιλοσοφίας· σήμερον ὁ συνταγματικὸς
χάρτης τῶν ἐλευθέρων ἐθνῶν κατέστη τὸ πρῶτιστον τῶν μαθημάτων
τῆς τῶν νέων παιδείας, ἐν μυριάσι δ' ἀντιτύπων ἀναγινώσκειται καὶ ἐν
ταῖς πενιχραῖς τῶν πενήτων καλύβει· ἐν τῇ ἀρχαιότητι τοῦναντίον
ὀλίγιστοι τῶν ἐπιχειρούντων νὰ ταράττωσι τὰς ἐκκλησίας διὰ συμβουλῶν
ἀνοήτων ἠπίσταντο τὸ σύνταγμα ἢς ἠξίουν νὰ κυβερνώσι πολιτείας. Ἐπὶ
Ἐρατοσθένους, ἦτοι ἔτεσι τετρακοσίοις ἀπὸ τοῦ Σόλωνος, οἱ ἐν μόνῳ
τῷ πρυτανείῳ φυλασσόμενοι ξύλινοι ἄξονες καὶ οἱ κύρβεις τοῦ μεγάλου
νομοθέτου διετέλουν ἐν τοιαύτῃ οἰκτρᾷ καταστάσει, ὥστε περιηγηταὶ καὶ
λόγιοι δὲν διέκρινον ἔτι ἂν ἦσαν τρίγωνοι ἢ τετράγωνοι, διότι κατὰ τὸν

κώμικόν Κρατῖνον ἔκαλοντο ἐν τοῖς μαγειρείοις· σήμερον ἡ τυπογραφία οὐ μόνον μεταδίδει καὶ εἰς τῶν πενήτων τὰς καλύβας τοὺς νῦν ἰσχύοντας νόμους, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη, ἀλλὰ διασώζει καὶ τοὺς πρὸ πολλοῦ κατηργημένους. Πολῖται ὁμῶς, ἀγνοοῦντες τοὺς νόμους ἤτοι τὰ ἀκριβῆ τῆς ἐλευθερίας ὅρια, ἢ γίνονται ἀνδράποδα, παρεσκευασμένα νὰ κλίνωσι τὸν αὐχένα ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ τυχόντος τυράννου, ἢ στασιάζουσι κατὰ τῆς νομίμου πολιτείας, ἢ καὶ μεταβάλλουσιν εἰς ἀναρχίαν.

Ἄλλ' ἄρα γε καὶ τὰ ἐκ τῆς τυπογραφίας ἀγαθὰ εὐρέθησαν οὕτω ἀκόπως ἢ διεδόθησαν οὕτω ταχέως ἢ ἠγάπήθησαν καὶ ἐθεραπεύθησαν ὑφ' ἀπάντων οὕτως, ὥστε νὰ σεμνυνώμεθα ἡμεῖς οἱ νεώτεροι ἐπὶ τῇ κτήσει τούτων καὶ νὰ ὀνειδίζωμεν τοῖς ἀρχαίοις τὴν ἀγνοίαν αὐτῶν; Καὶ ἀφ' οὗ δὲ διὰ τῆς τυπογραφίας συνήχθησαν μὲν ἐν Εὐρώπῃ ἅπασαι αἱ γνῶσται ἀλήθειαι, ἐγνώσθησαν δὲ καὶ ἄλλαι πλείσται καὶ νεώταται, ἐφάνησαν ἄρα γε σύμπαντες οἱ Εὐρωπαῖοι τοσοῦτον πρόθυμοι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ πασῶν τούτων, ὥστε νὰ μὴ ἀληθεύῃ καὶ περὶ αὐτῶν τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «τοῖς δ' οὐ χρῶνται γινώσκοντες;»

Μομφῆς ἀξιοὶ φαίνονται οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ὑπηρετηθέντες ὑπὸ δούλων ἀγοραστῶν· τῷ ὄντι, τῆς μὲν Θεσσαλίας μάλιστα οἱ σωματέμποροι, οἱ ἄλλως ψυχέμποροι, ἀνδραποδοκάπηλοι καὶ ἀνδραποδισταὶ προσαγορευόμενοι, ἐλήστευον καὶ ἐπώλουν Ἰλλυριοὺς καὶ Θράκας ἀντὶ ὀλίγου ἄλατος, ἐφ' ᾧ καὶ οἱ οὕτω εὐτελεῶς ἀγοραζόμενοι ἔκαλοῦντο «ἀλ-ώνητα δουλάρια». Τοὺς Ἕλληνας δὲ πάλιν ἐν τῇ ἀδικίᾳ ταύτῃ, ὡς ἐν ἄλλαις πλείσιν, ὑπερέβαλον οἱ Ρωμαῖοι, προθυμότετοι ἀγορασταὶ μυριάδων ἀνθρώπων ἐλευθέρων, οὓς συλλαμβάνοντες οἱ τῆς Παιμφυλίας καὶ Κιλικίας πειραταὶ συνήθοιζον εἰς Δῆλον τὴν νῆσον, ἐνταῦθα δὲ καὶ πρὶν ἢ ἀποβιβάσῃσι τοὺς ἀτυχεῖς εἰς τὴν ξηρὰν προσεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀγοραστῶν κραυγαζόντων «ἔμπορε, κατάπλευσον, ἐξελοῦ, πάντα πέπραται». Ἀλλὰ πῶσος ἄρα γε χρόνος παρῆλθεν ἐξ οὗ οἱ Εὐρωπαῖοι ἐπαύσαντο πρῶτον μὲν ἔχοντες δουλοπαροίκους ἀνθρώπους οὐχὶ ξένους οὐδὲ βαρβάρους, ἀλλ' ὁμοθρήσκους καὶ ὁμογενεῖς, εἶτα δὲ βιαίως ἀγοράζοντες καὶ μετακομίζοντες εἰς τὰς ἀποικίας Ἀφρικανούς; Μήπως ἄρα γε καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἑκατονταετηρίδι δὲν ἠγοράζοντο τὰ ἀτυχῆ πλάσματα ἀντὶ ὀλίγης ρακῆς ἢ ὀλίγων διπύρων, ἐστοιβασμένα δὲ ὡς ἄψυχα βάρη ἐν τοῖς λεγομένοις μαυροκαρὰβλοῖς (vaisseaux nègres) ἢ ἐτελεύτων ὑπὸ κακουχίας καὶ λύπης ἢ ἀπεσίτουν ἐκουσίως πρὶν ἢ καταπλεύσωσιν εἰς τὰς ἀποικίας τῆς Ἀμερικῆς;

Μομφής άξιοι φαίνονται οί άρχαίοι ώς βασανίσαντες έν τοίς δικαστηρίοις τούς δούλους· παραπλήσια· έμως δικαστικά βάσανοι και άλλαι τοσούτω μάλλον άπάνθρωποι, όσω έφηρμόζοντο είς σώματα ούχι δούλων, άλλ' έλευθέρων, κατηγορήθησαν έν μέν τή Γαλλία περί τήν λήξιν τής φιλοσοφικής λεγομένης όκτωκαιδεκάτης έκατονταετηρίδος, άλλαχού δέ τής Εύρώπης πολλῶ ύστερον. Τί δέ ρητέον περί τών νεωτέρων, οίτινες, και άπαλλαγέντες τής δεισιδαίμονος πολυθείας, ένα δέ μόνον, τόν άληθινόν τής αγάπης Θεόν, λατρεύσαντες, ίδρυσαν 'Ιερά Δικαστήρια, ένθα οί Ιερείς τής κατ' έξοχήν φιλανθρώπου τών θρησκευτών υπερέβησαν τόν Φάλαριν κατά τήν άπανθρωπίαν, πολλές μυριάδας ζώντων ανθρώπων καύσαντες έν πέντε έκατονταετηρίσι; Τουλάχιστον οί τών 'Ελλήνων Ιερείς ήσαν ούχι διδάσκαλοι τής θρησκείας και τής ήθικης, ώς οί ποιηταί, άλλ' άπλοί τών Ιερείων σφαγείς, ώς τοιοῦτοι δέ οὔτε Ιερατικούς πολέμους υπέκλινησαν, οὔτε διώξεις θρησκευτικάς· ώστε παραλόγως θά έφηρμόζετο επί τούτους τὸ τοῦ ποιητοῦ « τὸσαῦτα κακά ἴσχυσε νὰ πείσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἢ θρησκεία » (*tantum religio potuit suadere malorum*).

Μομφής άξιοι φαίνονται οί άρχαίοι, εἰ και ἔκαυσαν τοῦς τοῦ Σόλωνος άξονας διά τήν παλαιότητα και σαπρότητα αὐτῶν μάλλον ἢ δι' έχθραν πρὸς τόν νομοθέτην· τί ρητέον όμως περί τινων πεφωτισμένων έθνῶν, παρ' οἷς άπόστολοι μοναχοί πυρπολοῦσι τὰ φιλοσοφικά πονήματα τής όκτωκαιδεκάτης έκατονταετηρίδος, άλλοι δέ κληρικοί ανώτεροι επ' άπειλή άφορισμοῦ άπαγορεύουσι τήν άνάγνωσιν βιβλίων νεωτέρων, και δὴ μετὰ μίσους τοσούτω μάλλον άπονενοημένου, όσω άντενεργοῦσιν ούχι κατά τών οίχομένων ἤδη φιλοσόφων, αλλά κατά τής άκαταμαχήτου τυπογραφίας;

Μομφής άξιοι φαίνονται οί άρχαίοι, ώς παραδόντες τὰ ἴδια τέκνα τοίς δούλοις είς παιδαγωγίαν· τί δέ ρητέον περί τινων τών νῦν Εύρωπαϊων, οίτινες διαπιστεύονται τὰ τέκνα πρὸς τοῦς 'Ιησουίτας, τοῦς άπανταχόθεν τής Εύρώπης έξορισθέντας ποτέ ώς «τάγμα βδελυρόν, διαβολικόν και φθοροποιόν τής νεότητος, έχθρόν τοῦ βασιλέως και τής μοναρχίας»; Τί ρητέον και περί τών λεγομένων «άμαθεστέρων αδελφῶν»; *frères ignorantins*. Αντίφασις μέν έλέγχεται ότι ό άμαθέστερος εἶναι καθόλου διδάσκαλος· έτέρα δέ αντίφασις παράλογος φωράται ότι ό άμαθέστερος μοναχος διδάσκει νέους, μέλλοντας πολίτας· ό μοναχος, ό τής πολιτικής κοινωνίας άποσχιρτήσας, αντί δέ ζωῦ πολιτικοῦ

ζῶον μοναχικὸν γενόμενος, δύναται νὰ διδάξῃ καὶ μοναχικὸν, οὐχὶ πολιτικὸν βίον.

Μομφῆς ἄξιοι φαίνονται οἱ ἀρχαῖοι, ὡς διχονοίας, στάσεις καὶ πολέμους ἐμφυλίους προκαλέσαντες ἕνεκα τῆς τότε φαύλης τῶν πολιτειῶν καταστάσεως· τῷ ὄντι, κατὰ κακὴν αὐτῶν μοῖραν, ἠγγόησαν τὸ μόνον τῆς εἰρήνης μέσον, τὴν ἴσιν καὶ κοινὴν πολιτείαν, αἰείποτε δὲ ἐνεφύτευσαν νέων διχονοιῶν σπέρματα, ἢ ὀλιγαρχίας καθιστάντες· ὁσάκις ἐνίκων τοὺς πένητας οἱ πλούσιοι, ἢ εἰς τὸν οὐχ ἦττον τυραννικὸν τῆς δημοκρατίας ζυγὸν ὑποβάλλοντες τοὺς πλουσίους οἱ τυχὸν ὑπερισχύοντες πένητες. Τί δὲ ρητέον περὶ τῶν νῦν Εὐρωπαϊῶν, οἵτινες, καὶ ταύτας τὰς ἀληθείας εἰδότες καὶ ἄλλας πλείονας τοῖς πάλαι Ἕλλησιν ἀγνώστους, φέρουσιν ἐν τῇ ψυχῇ ἀκμαίαν τὴν δεινὴν τῆς ἀνισότητος πρόληψιν, σεμνυνόμενοι ἐπὶ πατραγαθίαις μᾶλλον ἢ ἀνδραγαθίαις, ἀξιοῦντες νὰ τιμῶνται ὡς ὑπέρτεροι τῶν ἄλλων, θέλοντες προνομίας, καταφρονοῦντες δὲ τῆς ἀδελφικῆς ἰσονομίας καὶ τῆς κοινῆς πρὸς τοὺς νόμους ὑποταγῆς; Ποσάκις δὲ οἱ λεγόμενοι ὑποδεέστεροι δὲν ἀποβαίνουσι τῇ πατρίδι πολλῶ ὠφελιμώτεροι ἐκείνων ἢ διὰ σοφίαν ἢ δι' ἀρετὴν ἢ διὰ πλοῦτον τιμίως πορισθέντα ἢ δι' ἐμπειρίαν καὶ φρόνιμον διαγωγὴν; Ποῦ λοιπὸν τὸ ἐκ τῶν προόδων τῆς φιλοσοφίας μέγα ὄφελος, ἀφ' οὗ δὲν ἐπείσθημεν εἰσέτι νὰ ἤμεθα δίκαιοι;

Τελευταῖον, μομφῆς ἄξιοι φαίνονται οἱ ἀρχαῖοι, ὅτι παρ' αὐτοῖς εἰς τὰς ἐμφυλίους ἔριδας καὶ στάσεις εἶποντο συνήθως πόλεμοι ἐξωτερικοί. Τῷ ὄντι αἰείποτε ἐπεκαλοῦντο ἕξωθεν τοὺς ὀμόφρονας ὅτε μὲν οἱ πιεζόμενοι ὀλιγαρχικοί, ὅτε δὲ οἱ πιεζόμενοι δημοκρατικοί, ἄχρις οὗ ἐξαφθίει ὁ μέγας τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Ἀθηναίων πόλεμος παρεσκύασε τὸν αὐχένα τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας, ὅπως πρὸς ὄφελος ἀλλοτρίων δεσποτῶν ἐξεργάζωνται ὅ, τι δὲν ἔστεργον νὰ συγκαρπῶνται μετὰ δικαίας καὶ αὐτονόμου ἰσότητος ὡς ἀδελφοί. Τί δὲ ρητέον περὶ τῶν ταραξάντων τὴν ἡσυχίαν τῆς Εὐρώπης ἱερατικῶν καὶ πολιτικῶν πολέμων ἐπὶ τῶν δύο παρελθουσῶν ἑκατονταετηρίδων; εἰ ὑφίστανται ἄρά γε καὶ σήμερον ἀμφοτέρω οἱ πόλεμοι οὗτοι μεθ' ὀπλῶν ὅμως διαφόρων; Τί δὲ κυρίως εἶναι ἡ νῦν πολυθρόλητος ἔνοπλος εἰρήνη, ἢ ἀπειλοῦσα νὰ μαράνη τὴν εὐημερίαν τῶν λαῶν; Ποῦ ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἐγκράτεια κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων; ποῦ δὲ καὶ ἡ ἀστεμφῆς ἀπάντων βουλή τοῦ διάγειν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους;